

Pluralističko društvo i religije

Miroslav Volf

UDK: 316.32

Pregledni rad

Primljeno: 1. listopada 2005.

Prihvaćeno: 31. listopada 2005.

e-mail: miroslav.volf@yale.edu

Svijet je oduvijek bio vrlo religiozno mjesto i po svim izgledima nastavit će to biti u bližoj budućnosti. Ipak, to nije ono što su očekivale neke istaknute osobe europskoga moderniteta. U cijelome svijetu, pogled na život koji je sve prisutniji nije sekularni humanizam. Ako se prije pola stoljeća činilo da će sekularni humanizam biti val budućnosti, to je zato što su ga na mnogim mjestima nametnule autoritarne i totalitarne vlade – u Sovjetskoj saveznoj državi, u istočnoeuropskim zemljama, u Kini i u nekim jugoistočnim azijskim zemljama. Kao što spomen kršćanstva i islama pokazuje, svijet nije samo jedno religiozno mjesto, nego religijski raznoliko mjesto. U zapadnim društvima u tijeku je važan pomak s obzirom na vjeru. Tijekom stoljeća, zapadno je kršćanstvo bilo u sebi podijeljeno ili, sociološki govoreći, unutarne diferencirano. Kršćanstvo je na tim područjima još uvijek bitno

nadmoćnija religija, ali i prisutnost drugih također je znatna. Religiozna raznolikost u zapadnim zemljama sve više odražava religijske raznolikosti u svijetu. Liberalna demokracija pojavila se na Zapadu kao pokušaj prihvaćanja različitih religijskih pogleda na život unutar jednog poretka. Ali, kada religija napusti javnu scenu – ili kad je se iz nje otjera – javna scena ne ostaje prazna. Umjesto toga, postaje ispunjena proširenim fenomenom zvanim sekularizam. Pluralistički prikaz odnosa među religijama dobro pristaje ulozi koju je religiji pripisala liberalna demokracija. Glavni problem pluralističkog prikaza odnosa među religijama jest taj da pokušava smanjiti njihovu raznolikost. Dinamički karakter svake religije i preklapanja među njima daju određene razloge za nadu da se perspektive pripadnika različitih vjeroispovjesti ne moraju uvijek sukobljavati.

vati. Govoriti kao kršćanin znači posebno prijestupnike, i da je govoriti iz ovih dvaju temeljnih vjerski identitet okružen propu- uvjerenja: da Bog voli sve ljude, snim granicama.

Ključne riječi: pluralističko društvo, religije, kršćanstvo, islam, liberalna demokracija, sekularni humanizam.

Svijet je oduvijek bio vrlo religiozno mjesto i po svim izgledima nastavit će to biti u bližoj budućnosti. Ipak, to nije ono što su očekivale neke istaknute osobe europskoga moderniteta. One su mislile da će religija, na ovaj ili onaj način, »izblijedjeti«, da upotrijebim izraz koji je najčešće rabila marksistička tradicija da bi opisala očekivano nestajanje religije iz privatnih i javnih sfera. Religija je iracionalna, vladalo je mišljenje. Pobjeći će od razuma, kao što noćni mrak bježi prije zore novoga dana. Religija je nadgradnja. Na kraju krajeva, ona ništa ne uzrokuje i ništa ne objašnjava; u biti, druge stvari, kao što su siromaštvo, slabost i opresija, uzrokuju i objašnjavaju religiju. Jednom kada ljudi, oboružani znanjem i tehnološkim mogućnostima, uzmu svoju sudbinu u vlastite ruke, religija će nestati. To je, vrlo općenito, osnovni sadržaj takozvane teze o sekularizaciji.

Teza o sekularizaciji pokazala se međutim pogrešnom. Zapravo, pokazala se samo djelomično točnom, i to samo u vrlo ograničenim dijelovima društva, onima u Zapadnoj Europi i u određenome povijesnom razdoblju. Čak i u tim društvima religija nije u potpunosti izblijedjela, iako je njezin utjecaj tamo sada znatno manji nego što je bio, primjerice, prije jednoga stoljeća. No, suprotno svim očekivanjima, čini se da ostatak svijeta ne slijedi zapadnoeuropski obrazac. Kao što je Charles Taylor ispravno primijetio, sada je očito da više ne možemo govoriti o jedinstvenom modernitetu koji je započeo u Europi i proširio se ostatkom svijeta. Ima mnogo načina za modernizaciju koji nisu zapadnoeuropski, što Taylor naziva »višestrukim modernitetima«.¹ Kod većine njih ekonomski i tehnološki napredak i povećanje i širenje znanja bez problema postoje usporedno s rastućom vjerom.

¹ Charles TAYLOR, *Modern Social Imaginaries*, Durham, Duke University Press, 2004, str. 1.

U cijelome svijetu, pogled na život koji je sve prisutniji nije sekularni humanizam. Ako se prije pola stoljeća činilo da će sekularni humanizam biti val budućnosti, to je zato što su ga na mnogim mjestima nametnule autoritarne i totalitarne vlade – u Sovjetskome Savezu, u istočnoeuropskim zemljama, u Kini i u nekim jugoistočnim azijskim zemljama. Tamo je sekularni humanizam funkcionirao kao parodija svojega izvorno zamišljenoga bivanja: uime slobode – slobode od neznanja i opresije – sekularni je humanizam bio nametnut kao neupitna ideologija da bi legitimizirao opresiju u najvećem opsegu koji je povijest ikada vidjela.

U biti, pogledi na svijet koji se danas najviše šire jesu religijski² – islam i kršćanstvo. A oni se većinom propagiraju ne nametanjem odozgo, nego izljevima entuzijazma da se vjera prenese i žedi da se ona primi. Iza širenja kršćanstva – iza činjenice da je kršćanstvo danas pretežno nezapadna religija s više od dvije milijarde sljedbenika i koja raste poglavito preko preobraćanja – nije moć država, ni moć gospodarskih središta, ni moć medija ili elita znanja. Stručnjaci o svjetskome kršćanstvu čine se jedinstveni u stajalištu da su mase vjernika same glavno sredstvo njegova širenja.

Kao što spomen kršćanstva i islama pokazuje, svijet nije samo religiozno mjesto. Svijet je religijski raznoliko mjesto. Osim ovih dvaju religija koje su najveće i koje se najbrže šire, postoji mnogo manjih religija koje nastavljaju cvasti. Štoviše, unutar kršćanstva i islama postoji mnogo različitih, katkad čak i vrlo nesložnih pokreta. Na kraju, sekularni je humanizam i sâm u svojim različitim oblicima također dio svjetske religijske raznolikosti u tome što s drugim religijama dijeli jednu važnu osobinu: on sadrži sveobuhvatni pogled na život, ili barem, neki njegovi utjecajni oblici, kao što su marksizam, funkcioniraju kao pogled na svijet.

U zapadnim društvima u tijeku je važan pomak s obzirom na vjeru. Donedavno, zapadna su društva bila relativno religijski homogena. Tijekom stoljećâ bila su većinom kršćanska. Naravno, uvijek je postojala mala, ali bitna prisutnost Židovâ, s kojima su odnosi išli od neskrivena neprijateljstva, katkad i sa smrtnim posljedicama (kao u nacističkoj Njemačkoj) do tolerancije i relativnoga prijateljstva (kao u Sjedinjenim Američkim Državama

² Oklijevam nazvati bilo koju vjeru u svijetu 'religijom' jer je sam pojam religije proizvod moderniteta; on označuje smanjenje žive i sveobuhvatne vjere u sferu – religijsku – unutar većega sekularnoga društva.

nakon Drugoga svjetskoga rata). A stoljećima je i samo zapadno kršćanstvo bilo podijeljeno, ili, sociološki rečeno, interno diferencirano. Katolici i protestanti, luterani, reformisti, anabaptisti, episkopalc, metodisti, baptisti, pentekostalci i subotari živjeli su jedni s drugima, često u natjecanju za članstvo i društveni utjecaj. A opet, uz iznimku Židovâ, ujedinjavala ih je religijska kultura koju su dijelili.

Polako, ali sigurno, rezultat te zajedničke religijske kulture se smanjuje. Uzmite kao primjer Sjedinjene Američke Države, s jakom kršćanskom prisutnošću koja nije karakteristična za zapadni svijet. Kršćanstvo je u njemu još uvijek bitno nadmoćnija religija, ali i prisutnost drugih također je znatna. Osim oko šest milijuna Židova i oko 35 milijuna ateista, tu je oko šest milijuna muslimana, možda tri milijuna budista i 1,2 milijuna hindusa, da nabrojimo samo najbrojnije vjere. I u Europi rastu druge religije osim kršćanstva, pogotovo islam. U zapadnome svijetu u skorašnjoj će budućnosti nekršćanske religije nastaviti rasti i apsolutno i relativno.

A i brojevi nisu samo važni kao pokazatelji vitalnosti religija. Oni su također pokazatelji njihova političkog utjecaja. Muslimani su, primjerice, dovoljno brojni da postanu znatna politička sila, i u Sjedinjenim Američkim Državama i u Europi. Štoviše, oni i druge religijske skupine imaju volju nametnuti se kao sila. Oni imaju i društvenu moć i volju da se njihovi glasovi čuju i da se njihovi interesi uzmu za ozbiljno. Na Zapadu, religijski pluralistički socijalni prostori vjerojatno će sve više povećati religijski pluralističke političke baze i činitelje.

Religijska raznolikost zapadnih zemalja sve više odražava religijske raznolikosti u cijelome svijetu. Na razini pojedinačnih nacija, religijska raznolikost, naravno, nije zapadni fenomen. U određenome smislu, na Zapadu se pojavila kasno. Neke nezapadne zemlje, kao što je Indija, s religijskim su pluralizmom živjele stoljećima. Druge će vjerojatno postati sve više pluralističke, s različitim religijama – najviše kršćanstvom i islamom – natječući se za članove te za društvenu moć i politički utjecaj. Globalno i nacionalno, religijska će raznolikost idućih godina nastaviti biti važno pitanje. Modernist koji teži za sekularnim svijetom neminovno će se razočarati, kao što će nostalgija za »kršćanskom Europom« ili »kršćanskom Amerikom« neminovno ostati samo to: neispunjena nostalgija.

Liberalna demokracija pojavila se na Zapadu kao pokušaj prihvaćanja različitih religijskih pogleda na život unutar jednoga poretka. Ona je demokracija jer je vodstvo na kraju dano odraslim građanima koji svi imaju jednaki glas. Ona je liberalna jer su njezine dvije ključne ideje, osim jednake zaštite pred zakonom: (1) sloboda svake osobe da živi u skladu sa svojim tumačenjem života (ili njegovim pomanjkanjem) i (2) neutralnost države u odnosu prema takvim pogledima na život.

U ogledu pod naslovom »Uloga religije u odluci i raspravi političkih pitanja« Nicholas Wolterstorff naglasio je jednu prožimajuću, iako ne i definirajuću osobinu liberalnih demokracija. U raspravama i odlukama vezanima za politička pitanja građani ne trebaju svoje položaje temeljiti na religijskim uvjerenjima koja proizlaze iz izričitoga božanskog otkrivenja (takozvane pozitivne objave). Umjesto toga,

»kod takvih aktivnosti oni trebaju dopustiti svojim religijskim uvjerenjima da miruju. Oni svoje političke odluke i svoje političke rasprave u javnosti trebaju temeljiti na načelima dobivenima iz nekoga izvora koji je neovisan o bilo kakvim i svim vjerskim pogledima u društvu.«³

Wolterstorff također primjećuje da oni koji zagovaraju takvo mirovanje vjerskih uvjerenja u javnim pitanjima često tumače neutralnost države u odnosu prema svim religijama kao odvajanje Crkve i države – poznati »zid odvajanja«!

Za mnoge religiozne ljude dio je njihova vjerskog opredjeljenja da svoja uvjerenja o javnim pitanjima temelje na vjerskim argumentima – na Tori, na učenjima Novog i Staroga zavjeta, na Kuranu, primjerice! Kako oni mogu biti slobodni da žive na način koji smatraju pogodnim kad im nije dopušteno da unose vjerske argumente u javne rasprave i odluke? Za te je ljude liberalizam, shvaćen na taj način, neliberalan. On ih sprječava da žive svoje živote onako kako im to nalaže vjera koju su prigrlili.

Kada religija napusti javnu scenu – ili kada je se iz nje otjera – javna scena ne ostaje prazna. Umjesto toga, postaje ispunjena proširenim fenomenom zvanim sekularizam. Danas na Zapadu

³ Nicholas WOLTERSTORFF, *The Role of Religion in Decision and Discussion of Political Issues*, u: Robert Audi and Nicholas Wolterstorff, *Religion in the Public Square: The Place of Religious Convictions in Political Debate*, London, Rowman and Littlefield, 1997, str. 73.

(za razliku od Sovjetskoga Saveza u prošleme stoljeću), sekularizam nije, strogo govoreći, ideologija, nego skup povezanih vrijednosti i tvrdnja o istini koje su djelomično selektivno naslijeđene iz tradicije i djelomično stvorene tržištem i skupom uvjerenja dobivenih iz znanosti. Tržište osobne sklonosti postavlja kao najvišu vrijednost, a znanost pruža objašnjenja koristeći se kauzalnostima unutarjnega svijeta kao jedinom istinom. S religijama odsutnim iz javne scene, sekularizam te vrste postaje dominantna perspektiva. Ja ne tvrdim ovdje da sekularizam nije prihvatljiv i cijenjen kao takav. Riječ je o tome da zabranom religijskoga razmatranja iz javnog odlučivanja i provođenjem odvajanja Crkve i države, sekularizam završava kao preferirana dominantna perspektiva – što očito nije pravedno prema religioznim ljudima.

Kao alternativu, Wolterstorff predlaže oblik liberalne demokracije koji on opisuje kao »sudruštvenu« (engl. *consocial*). On ima dva glavna obilježja. Prvo, »on odbacuje potragu za neovisnim izvorom i ne stavlja moralne prepreke na uporabu vjerskog argumenta. Kao drugo, tumači potrebu neutralnosti, da država bude neutralna prema vjerskim i drugim sveobuhvatnim perspektivama koje su prisutne u društvu, jer traži nepristranost, a ne odvajanje⁴. »Ono što ujedinjuje ove dvije teme«, nastavlja Wolterstorff, »jest da u oba slučaja osoba koja prihvaća sudruštveni položaj želi građanima jamčiti, bez obzira na njihovu religiju ili nepripadnost religiji, slobodu da žive svoj život kako smatraju pogodnim, koliko je god to moguće.«⁵

Ono što također ujedinjuje ove dvije teme jest zagovaranje »politike višestrukih zajednica«⁶. Liberal koji zabranjuje vjerske argumente u javnoj raspravi i zagovara odvajanje Crkve i države priklanja se »politici zajednice sa zajedničkom perspektivom«⁷. Ali zapadni narodi više nisu takve zajednice, čak i ako su ikada doista i bile. U poretku koji sebe naziva liberalnim svaki od njih treba imati pravo da na javnoj sceni govori za sebe. No, ako moramo živjeti s politikom višestrukih zajednica koje svoje vjerske poglede donose za zajednički stol, kao što Wolterstorff predlaže,

⁴ *Isto*, str. 115.

⁵ *Isto*.

⁶ *Isto*, str. 109.

⁷ *Isto*.

ne će li se nasilni sukobi vratiti? Pod tim uvjetima, postoji li način da se izbjegne povratak vjerskoga sukoba, čak vjerskih ratova?

Jedan od načina za izbjegavanje sukoba potaknutih pojedinačnim vjerskim pogledima bio bi da se predloži da su sve religije u osnovi iste. Na površini, razlike su između njih očite – od oblačenja do prikrivenih točaka doktrine. Ali, prema tome stajalištu, sve su razlike vanjske ljuske koje sadrže istu jezgru. Ili, sve su one mediji uvjetovani posebnostima zavičajnih kultura koje prenose isti osnovni sadržaj. »Svjetiljke su različite, ali je svjetlo isto«, kaže stari muslimanski mudrac, dajući poetski izričaj ovomu prikazu odnosâ između religija.

Pluralistički prikaz odnosâ među religijama dobro pristaje ulozi koju je religiji pripisala liberalna demokracija. Isto kako liberalna demokracija tjera određena vjerska stajališta u sferu privatnoga, tako ih pluralistički prikaz odnosâ između religija tjera na slučajna obilježja pojedine kulture. U oba slučaja, posebnost je stavljena u mirovanje – u slučaju liberalne demokracije, ostavljajući ih za sobom zbog opće dostupnoga »neovisnog izvora«, i u slučaju pluralizma, pronalaženjem »zajedničkoga svjetla« sadržana u religijskim posebnostima. Točnije, u oba slučaja, vjerske posebnosti mogu biti prihvatljive do onoga stupnja u kojem su primjeri nečega sveobuhvatnijega – javnog argumenta, u liberalnoj demokraciji, i srži vjere, u pluralističkome prikazu.

Ali pluralistički prikaz veza između religija nije dosljedan. Ovdje ne mislim da nikada ne izvršava svoje obećanje o uključenju svih pod istim uvjetima, iako je i to istina. Neke su vjerske skupine uvijek na kraju isključene, većinom zato što su učenja i prakse tih religija ne samo različite nego katkad i potpuno oprečne i tvrdoglavo odbijaju da ih se tumači kao primjere temeljne istosti. Možemo povećati krug uključenih, ali ne možemo izbjeći isključivanja – osim ako unaprijed ne proglasimo svaku religiju prihvatljivom. S mojega stajališta, tako bi moralo biti, inače bismo završili tako da podržavamo sve bez razlike. Pluralisti se, međutim, ne trebaju pretvarati da su prebrodili religijsku isključivost.

Glavni problem s pluralističkim prikazom odnosâ među religijama jest taj da pokušava svesti njihovu raznolikost – to jest raznolikost koja je prihvatljiva na temelju svojih vlastitih uvjeta – na njihovu istost. On pruža okvir koji je sveobuhvatniji od bilo kojega drugoga okvira u kojemu su smještene svaka religija i sve one zajedno i od kojih su napravljene kulturalno određeni primjeri. No

takvi okviri uvijek guraju određene religije u predodređeni kalup, što je još problematičnije jer je za većinu religioznih ljudi njihova religija sama po sebi najsveobuhvatniji okvir za život i mišljenje. Pokušaji smanjivanja onoga što je bitno u različitim religijama do iste zajedničke jezgre moraju se doživjeti kao nepoštovanje svake religije u njezinoj posebnosti.

No, religije jednostavno nemaju zajedničku jezgru – ovo je bitna tvrdnja koju ovdje moram ostaviti neobranjenom. Svaka se sastoji od niza slabo povezanih rituala, praksa i metafizičkih, povijesnih i moralnih prava na istinu. Među različitim religijama ti se rituali, prakse i tvrdnje djelomično preklapaju (primjerice, muslimani i kršćani vjeruju u jednoga Boga), a djelomično se razlikuju (muslimani prolaze kroz ritual pranja prije molitve, na primjer, a kršćani ne), a također su i djelomično kontradiktorne (muslimani se protive tvrdnji kršćana da je Isus Sin Božji).

Štoviše, nema razloga vjerovati da će preklapanja, razlike i neslaganja u budućnosti biti isti kao u prošlosti. Religije su dinamične, ne statične. One se razvijaju ne samo u sučeljavanju s drugim područjima života, kao što su gospodarski uvjeti ili tehnološki napredak, nego se također razvijaju i u međusobnoj interakciji jedne s drugom. Da nastavimo s primjerom kršćanstva i islama, možemo pratiti povijest njihovih susreta kao povijest njihova približavanja i udaljavanja. Između njih postoji davanje i uzimanje, katkad potaknuto neprijateljstvima, a kadšto olakšano naklonošću njihovih sljedbenika.

Dinamički karakter svake religije i preklapanja među njima daju određene razloge za nadu da se perspektive pripadnikâ različitih vjeroispovijesti ne moraju uvijek sukobljavati i da se, kada se to dogodi, ne moraju stalno sukobljavati. No, to je nada, to je mogućnost. Što treba napraviti da to postane stvarnost? Što treba napraviti da religije ne samo sačuvaju svoje razlike nego da unesu mudrost svojih tradicija u javno odlučivanje i rasprave? Kako bi izgledalo da se to napravi, a da se ipak živi u miru u jednome demokratskom okviru u kojem bi se zakon zemlje jednako odnosio prema sljedbenicima svih religija te u kojemu bi se država odnosila nepristrano prema svim vjerskim zajednicama?

Predložio sam da bi svaka osoba trebala u javnosti iznositi samo svoje vlastito vjersko mišljenje. Ali što to znači iznositi samo svoje vlastito mišljenje? Odgovor ima dvije sastavnice, jednu koja je zajednička svim religijama i jednu koja je specifična za svaku.

Alternativno gledište o tome što znači iznositi samo svoje vlastito vjersko mišljenje traži suprotne smjernice i obuhvaća vjerske razlike. Ono što je važno u svakoj tradiciji jest način na koji se ona razlikuje od drugih. Prema ovome gledištu, govoriti kršćanski značilo bi naglasiti što je posebno za kršćanstvo i izostaviti ono što je zajedničko s drugim religijama kao relativno nevažno. Kada god se ljudi različitih religija upuste u javnu raspravu, njihovi će se pogledi, ako su vjerski informirani, sukobiti. No već sam rekao da nije da se religije samo razlikuju među sobom. One se također slažu, i slažu se u nekim bitnim pitanjima.

Oba su pristupa pogrješna jer *oni sažimaju iz konkretnog obilježja samih religija*, jedan poništavanjem onoga što je isto u svim religijama, a drugi poništavanjem onoga što je različito. Oba propuštaju upravo ono što je najvažnije o religiji, što je *posebna konfiguracija njezinih elemenata*, što se može preklapati s nekim elementima drugih religija, razlikovati se od njih ili im protusloviti. Ako bi se nečija religija potvrdila kao ova vrsta posebnosti, što bi značilo iznositi samo svoje mišljenje?

Govoriti kao musliman, primjerice, značilo bi niti dati varijaciju na temu zajedničku svim religijama niti iznositi izričito muslimanske tvrdnje za razliku od svih drugih religija; to bi izrazilo muslimansku vjeru u svojoj specifičnosti, bez obzira na to preklapa li se ono što je rečeno s onim što su ljudi rekli kao Židovi ili kršćani ili bilo tko drugi, razlikuje li se od toga ili mu proturječi. Kako je istina bitna i kako je lažni pluralizam tapšanja po rameu u svrhu odobravanja jeftin i kratkoročan, pripadnici različitih religija radovat će se preklapanjima i baviti se razlikama i neslaganjima jednih i drugih.

No, ako razlike i neslaganja ostanu usprkos bitnim sporazumima, što će onda spriječiti sukobe? Ne će li vjernici, ako izlože u javnost svoje poglede koji se razlikuju i razilaze se u javnosti, gurnuti političku zajednicu u nasilje? Za neke, i samo postavljanje ovoga pitanja znači reći da bi se vjerski glasovi trebali utišati u domeni javnosti i da se treba prihvatiti određeni oblik sekularizma. No sekularizam ne će pomoći. To je samo još jedan pogled na život koji nije iznad sukobâ, nego sudjeluje u njima kao jedan od sudionika. Štoviše, kada je riječ o nasilju, povijest sekularizma nije bolja od povijesti religija. Većina nasilja koja je počinjena u dvadesetome stoljeću – najnasilnijem stoljeću u ljudskoj povijesti – izvršena je u ime sekularnih razloga.

Jedini način rješavanja problema nasilnih sukoba između različitih pogleda na život – bez obzira na to je li religijski ili sekularan – jest koncentriranje na unutarnje izvore svakog od njih radi promicanja kulture mira. Za svaku će ti izvori biti različiti, iako se mogu opet znatno preklapati.

U smislu kršćanske vjere – vjere koju prihvaćam i proučavam i vjere koja je dobar kandidat da iza sebe ima naslijeđe nasilja kao i bilo koja druga – razvoj raznih resursa za promicanje kulture mira značilo bi najmanje dvije stvari. Prva se tiče središta vjere. Od samoga početka, u središtu kršćanske vjere bile su određene inačice tvrdnje da Bog voli grješni svijet, da je Krist umro za grješnike (Iv 3, 18, Rim 4, 5) i da Kristovi sljedbenici moraju ljubiti svoje neprijatelje kao same sebe. Ljubav ne znači slaganje i odobravanje; ona znači milosrđe i dobročinstvo usprkos mogućem neslaganju i neodobravanju. Kombinacija moralne jasnoće koja se ne boji zvati grješnike njihovim imenom i duboko milosrđe prema njima koje je voljno žrtvovati svoj život za njih bilo je jedno od izvanrednih obilježja ranoga kršćanstva. To bi također trebalo biti središnje obilježje suvremenoga kršćanstva.

Drugo razmatranje o iznošenju mišljenja kao kršćanina slijedi iz prvog i dotiče se prirode identiteta. Svaki pojedinačni identitet omeđen je granicama. Neke su unutar njega, neke izvan; ako bi sve stvari bile unutra ili vani, ništa određeno ne bi postojalo, što bi značilo da u svijetu ne bi postojalo ništa konačno. Bez granica, bez identiteta i bez konačnoga postojanja.

Isto je i s religijama. Iako su potrebne, granice ne trebaju biti nepropusne. U susretu s drugima, granice se uvijek prelaze, čak i ako je to samo minimalno. Ljudi i zajednice s dinamičkim identitetima imat će čvrste, ali propusne granice. S takvim granicama, susreti jednih s drugima ne služe samo osiguravanju našega položaja i potraživanja našega područja; postoje također i prigode za učenje i poučavanje, za obogaćivanje sebe i drugih, za nove sporazume i možda osnaživanje starih te za sanjanje o novim mogućnostima i istraživanje novih staza. Ova vrsta propusnosti sebstva prema drugima pretpostavlja u osnovi pozitivni stav prema drugome – stav koji je usklađen sa zapovijedi da se voli svojega blišnjega i, možda posebno, da se voli neprijatelja.

Govoriti kao kršćanin znači govoriti iz ovih dvaju temeljnih uvjerenja: da Bog voli sve ljude, posebno prijestupnike, i da je vjerski identitet okružen propusnim granicama. Sve drugo što se

kaže o svakoj temi treba se reći iz tih dvaju uvjerenja. Kada se to dogodi, glas koji govori bit će stvarno kršćanski, ali će sadržavati i odjeke mnogih drugih glasova, i mnogi drugi glasovi bit će u skladu s njime. Naravno, glas katkad ne će imati odjeka, samo pobijanje. A od toga se sastoje dobri argumenti, u osobnim susretima i u sferi javnoga.

Godine 1779. Gotthold Ephraim Lessing objavio je knjižicu pod nazivom *Nathan Mudri*. Knjiga je odmah poznjela uspjeh. To je drama koja se događa u Jeruzalemu u dvanaestome stoljeću o odnosima između triju abrahamskih vjera, židovstva, kršćanstva i islama. Ali njezina glavna tema je darivanje. Muslimanski vladar Jeruzalema, sultan Saladin, pomiluje mladoga viteza templara koji zatim spašava Reshu, kćer bogatoga Židova imenom Nathan koji je posvojio Reshu kao kršćansko siroče. Sve to darivanje – i mnogo više – ima jednu svrhu: da naglasi da je potrebna velikodušnost Židovâ, kršćana i muslimanâ da bismo živjeli u miru jedni s drugima.

Zapravo, Lessing je iznio dvije tvrdnje o odnosima između abrahamskih vjera, jednu negativnu i jednu pozitivnu. Negativna je da možemo sigurno ostaviti po strani rasprave o polaganju prava na istinu o religijama. Sljedbenici svake religije vjeruju da je njihova religija prava. Ali kad ih se počne uspoređivati, ne znamo koja je prava, a koja to nije. I ako se istina religijâ ne može razlikovati od njihove lažnosti, samo ponos može navesti sljedbenike neke religije da smatraju da je »njihov Bog pravi Bog« i da pokušaju nametnuti »boljega Boga cijelomu svijetu za njegovo dobro«. ⁸

Što bi oni trebali raditi umjesto da jedni druge pokušavaju uvjeriti u superiornost njihove religije? Ovako Lessing ističe svoju pozitivnu tvrdnju. Ona dolazi u obliku izjave upućene predstavnicima židovstva, kršćanstva i islama:

»Neka se svaki od vas natječe s drugima u neiskvarenoj ljubavi, bez predrasuda. Neka svaki od vas nastoji pokazati moć 'svoje religije'. Pridite pomoći ovoj moći s nježnošću, s iskrenom tolerancijom, u milosrđu, s iskrenim služenjem Bogu.« ⁹

Lessingu religije – ili barem Abrahamove vjere – omogućuju neiskvarenu ljubav. Test njihove istinitosti jest mogućnost stvara-

⁸ Gotthold Ephraim LESSING, *Nathan the Wise*, prev. Ronald Schechter, Boston, Bedford/St.Martin's, 2004, str. 56.

⁹ Isto, str. 76.

nja takve ljubavi, i tu dolazi darivanje. Briga vjernika trebala bi biti u tome da daju ono što drugi trebaju i da se tome raduju, a da pitanje istine ostave otvorenim – o čemu će odlučiti nepristrani sudac na temelju postignuća u promicanju ljubavi svake religije.

Dijete prosvjetiteljstva – jedan od začetnika prosvjetiteljstva! – Lessing je mislio da može jasno razdvojiti praksu ljubavi od pitanja istine. Prava na istinu su poricana, osjećao je, ali se svi mi slažemo o tome što ljubav treba činiti. Štoviše, također je vjerovao da je pripadnost židovstvu, kršćanstvu ili islamu zamjenljivi dodatak jednostavnijoj, općoj ljudskosti koja ne sadržava posebnosti kulture i religije. Kao istina, kulturne i religijske posebnosti razdvajaju; kao ljubav, opća ljudskost ujedinjava. Za plemenitu osobu ne bi bilo bitno je li ona Židov, kršćanin ili musliman; bilo bi »dovoljno... da je se zove ljudskim bićem«¹⁰.

Problem je da ne postoje opća ljudska bića i da nema opće ljubavi. Ne znamo ni što je ljubav ni što znači biti čovjek izvan tradicija – uglavnom vjerskih – u kojima smo odgajani i u kojima živimo. Postoje židovski načini da se bude čovjekom i da se voli; postoje kršćanski načini da se bude čovjekom i da se voli; postoje muslimanski načini da se bude čovjekom i da se voli, i tako dalje. Ti različiti načini da se bude čovjek i da se voli nisu istovjetni, iako se mogu znatno preklapati. Da se izrazim drukčije, židovstvo i kršćanstvo, primjerice, nisu odjeća ljudskosti koja se može svući; oni su stvari posebne ljudskosti i posebne ljubavi. I to nas vraća pitanju istine. To je sveobuhvatan pogled na život, sa svojim metafizičkim i moralnim pravima na istinu, koji pruža konkretni sadržaj onomu što razumijevamo pod »ljubavlju« ili »ljudskosti«.

Sama Lessingova razmjena darova u praksi »neiskvarene ljubavi« važna, je ali nedovoljna. Treba je nadopuniti razmjenom darova u potrazi za istinom i međusobnim razumijevanjem. Na svojoj najosnovnijoj razini, prava na istinu mnogih religija – posebno Abrahamovih vjera – sadržana su u njihovim svetim tekstovima.

Ljudi vjere trebaju prakticirati »hermeneutičku gostoljubivost« u pogledu na svete tekstove jedni drugih i razmijeniti darove dok to rade. Svatko od njih treba suosjećajno ući u nastojanja drugih da tumače njihove svete tekstove kao i slušati kako ih drugi doživljavaju kao čitatelji njihovih svetih tekstova. Takva gostolju-

¹⁰ Isto, str. 57.

bivost ne će neminovno dovesti do slaganja u tumačenju svetih tekstova jedni drugih. I to sigurno ne će odvesti do suglasnosti između različitih vjerskih zajednica zbog jednostavnoga razloga što različite tekstove – koji se u nekim slučajevima i djelomično preklapaju – smatraju autoritativnim. No takva hermeneutička razmjena darova pomoći će vjernicima da bolje razumiju svoje i tuđe svete tekstove, da vide jedni druge kao suradnike, a ne kao neprijatelje u borbi za istinu, i kako da više poštuju ljudskost jedni drugih i da prakticiraju milosrđe.

Dva oblika razmjene darova – Lessingovo milosrđe i moja hermeneutička gostoljubivost – neće ukloniti sva neslaganja i sve sukobe među različitim vjerskim zajednicama. Zapravo, uklanjanje neslaganja i sukoba možda se čak neće činiti poželjnim. Javni život bez neslaganja i sukoba utopijski je san čije bi ostvarivanje pod neutopijskim uvjetima ovoga svijeta učinio više štete nego koristi. No ova vrsta razmjene darova omogućuje pregovaranje o neslaganjima i sukobima u međusobnu poštovanju, te čak u znatnoj mjeri pridonosi približavanju i slaganju. Vjerske zajednice nastavit će s neslaganjem i raspravljanjem. Stvar je u tome da im se pomogne da raspravljaju produktivno kao prijatelji, a ne destruktivno kao neprijatelji.

Rasprave koje su u tijeku, naravno, ne mogu zamijeniti djelovanja. Nema izlaza iz djelovanja. Čak i dok raspravljamo, djelujemo. U demokratskom ustroju jedan od važnih načina djelovanja jest glasovanje. Raspravljamo, i onda glasujemo, a onda opet raspravljamo – ili to je bar ono što čine građani demokracija koje dobro funkcioniraju. Nema razloga smatrati da pripadnici različitih vjerskih zajednica ne bi mogli učiniti isto a da ne ostave svoju religiju zaključanu u svojim srcima, domovima i svetištima.

(S engleskog prevela Katarina Supićić)

Summary

Pluralistic society and religions

The world has always been a very religious place, and, by all appearances it will continue to be in the foreseeable future. That is not what some of the great figures of European modernity expected, though. World-

wide, the fastest-growing overarching perspective of life is not secular humanism. If half a century ago secular humanism seemed to be the wave of the future, it is because in many places it was imposed from above by authoritarian and totalitarian governments – in the Soviet Union and Eastern European countries, in China and some Southeast Asian countries. As the mention of Christianity and Islam signals, the world is not just a religious place. It is a religiously diverse place. And for centuries, Western Christianity itself was divided, or, in sociological speak, internally differentiated. Slowly, but steadily, the swath of that common religious culture is diminishing. Christianity is still by far the predominant religion here, but others have significant presence, too. The religious diversity of Western countries increasingly mirrors religious diversity in the world as a whole. Liberal democracy emerged in the West as an attempt to accommodate diverse religious perspectives on life within a single polity. But when religion leaves the public square – or is driven from it – the public square does not remain empty. Instead, it becomes filled with a diffuse phenomenon called secularism. The pluralist account of relations among religions fits rather nicely into the role assigned to religion by liberal democracy. The main trouble with the pluralist account of the relations among religions is that it tries to reduce religious diversity to an underlying sameness. But religions simply do not have a common core – a crucial claim that must be left undefended here. Still, the dynamic character of each religion and the overlaps between them give some reason to hope that the perspectives of various people of faith need not always clash and that, when they do, they need not clash permanently. To speak in a Christian voice is to speak out of these two fundamental convictions: that God loves all people, especially the transgressors, and that religious identity is circumscribed by permeable boundaries.